

2.2. Японія – Китай – США: аналіз взаємовідносин

СВОЄРІДНИМ етапом формування засад у відносинах між Японією та Китаєм були 1970-ті роки. Безумовно, що важливу роль у цьому процесі відіграли саме Сполучені Штати Америки.

Відомо, що головним чинником у зовнішньополітичній концепції Сполучених Штатів у 1970-х роках була відповідальність за світову стабільність п'яти центрів – США, Західної Європи, Японії, СРСР та КНР. У першій президентській доповіді про зовнішню політику США на початку 1969 року Річард Ніксон наголосив: “Ніякий стабільний і міцний міжнародний порядок не буде досягнутий без внеску нації, населення якої становить більш як 700 млн. чоловік” [49]. Безперечно, що мова йшла про Китай. Цікаво, що, торкаючись цієї ж теми, Г. Кіссінджер у грудні 1969 року зауважив, що США “будуть судити про інші країни, включаючи комуністичні країни, виходячи з їх дій, а не посилаючись на аналіз їх внутрішньої ідеології” [50]. Під час свого візиту в лютому 1972 року до Пекіна Р. Ніксон підкреслював: “Нам важлива не внутрішня політична філософія націй. Важливим є те, яка політика цієї нації по відношенню до світу... до нас” [51].

Особливо багатим на зовнішньополітичні події, які, безумовно, мали вплив на вибір шляху Японії в 1970-х роках, був 1972 рік. Протягом першої половини року уряд Е. Сато не міг відійти від “шоку”, який він отримав від американсько-китайського зближення та повідомлення про візит Президента Ніксона до Китаю. Деякі кола японської громадськості очікували, що отримані американські “удари” примусять уряд переглянути зовнішньополітичний курс країни. Так, професор Кіотського університету М. Косака заявив, що “акція США... по відношенню до КНР є гарним уроком для Японії, який змусить її провідити більш незалежний курс” [52].

Але уряд Е. Сато не був готовим і не бажав переглядати свої

ломатичні концепції. Виступаючи в січні 1972 року на 68-й сесії парламенту, міністр закордонних справ Т. Фукуда підкреслив, що відносини з США складають генеральну лінію зовнішньої політики Японії. Виходячи саме з цього, за словами Фукуди, японська делегація візьме участь у зустрічі з керівниками Сполучених Штатів у січні 1972 року. На переговорах у Сан-Клементе між Р. Ніксоном і Е. Сато японська сторона, перш за все, була зацікавлена в тому, щоб отримати від представників США інформацію про характер майбутніх переговорів президента з КНР: як вони вплинуть на військові зобов'язання США відносно Тайваню, Південної Кореї, а також на американсько-японський “договір безпеки”.

Незважаючи на те, що японці на переговорах були в загальних рисах проінформовані про новий курс США щодо КНР, візит Ніксона до Пекіна викликав певну знервованість у Токіо.

Візит Річарда Ніксона проходив з 21 до 28 лютого 1972 року. У склад офіційної делегації США, крім Ніксона та його дружини, входили Державний секретар У. Роджерс, помічник Президента з питань державної безпеки Г. Кіссінджер, спеціальний помічник Президента з адміністративних питань Р. Холдман, секретар Білого дому з питань преси Р. Зіглер, військовий радник Президента Б. Скаукфорт, заступник Держсекретаря у справах Східної Азії і Тихого океану Д. Харт та інші [53]. Р. Ніксон протягом приблизно 70 годин вів переговори з прем'єр-міністром КНР Чжоу Еньлаєм, які проходили спочатку в Пекіні, а потім у Шанхаї. В перший день візиту американського президента прийняв Мао Цзе-дун. На цю бесіду Президент прибув лише у супроводі Г. Кіссінджера. Слід зауважити, що всі зустрічі проходили в повній таємниці.

На банкеті в Пекіні, який дав Чжоу Еньлай на честь Р. Ніксона, Президент підкреслив, що, незважаючи на наявність суттєвих протиріч між США та КНР, обидві сторони мають спільні інтереси, що переважають ці протиріччя. У привітанні китайського прем'єра візит Президента був названий “важливою подією в історії відносин між Китаєм та Сполученими Штатами”.

27 лютого 1972 року у Шанхаї було надруковане спільне американсько-китайське комюніке. У документі, переважно в загальних рисах, підкреслювалося, що:

- розвиток нормалізації відносин між Китаєм і Сполученими Штатами відповідає інтересам всього світу;
- обидві країни бажають зменшити загрозу міжнародного військово-

вого конфлікту;

- сторони не повинні прагнути до панування в регіонах Азії. Кожна із сторін буде проти спроби будь-якої країни або групи країн встановити таке панування;
- кожна із сторін не має наміру вести переговори від імені третіх країн або укласти між собою договори, спрямовані проти інших держав;
- обидві сторони будуть вважати ігнорування інтересів народів світу, якщо великі держави поділять світ на сфери впливу” [54].

Відомий польський дослідник Станіслав Гломбінський у книзі “Китай і США” пише з приводу “шанхайського комюніке”: “Не має сумніву, що лише через деякий час можна буде оцінити... значення цього документа. Але важливо додати, що і візит президента США, і спільне комюніке викликали інтерес у всьому світі, що вони не розвіяли, а навпаки, посилили... побоювання того, чи не йде мова про нову форму союзу, направленою проти інтересів народів інших країн, та про новий поділ світу на сфери впливу” [55].

Китайські лідери, підписавши шанхайське комюніке, фактично зафіксували в ньому розрив Китаю із соціалістичними країнами. В свою чергу, американська сторона ніби підштовхувала, а в окремих заявах небезпідставно натякала на пряме заохочування Пекіна до подальшого здійснення великодержавного зовнішньополітичного курсу. Саме так можна розглядати заяву Ніксона про те, що “сьогодні два наших народи тримають у своїх руках майбутнє всього світу” [56].

В той же час комюніке ігнорувало такі актуальні для долі світу проблеми, як роззброєння, заборона ядерної зброї, боротьба проти агресії та інші. Хоча пізніше Г. Кіссінджер, аналізуючи комюніке, підкреслив, що, працюючи над його змістом, “ми не мали на увазі конкретну країну” [57], але й теза про боротьбу з монополією наддержав у посиланні дає можливість зробити висновок про антирадянський напрямок цього документа. Підводячи підсумок візиту Р. Ніксона до Китаю у лютому 1972 року, відомий американський вчений-політолог Роберт Суттер виділяє чотири важливих моменти:

- 1) візит поклав кінець американській ворожнечі до Китаю;
- 2) зміцнив надію Пекіна на контроль над Тайванем;
- 3) заклав підґрунтя китайсько-американському співробітництву для подальшого розвитку Східної Азії в цілому;
- 4) сприяв новим позитивним крокам Пекіна... проти свого головного ворога – СРСР” [58].

Загальновідомим є те, що розвиток американсько-китайських відносин завжди знаходився у центрі уваги японської дипломатії, оскільки зв'язки між цими країнами безпосередньо впливали на два важливі напрямки зовнішньої політики Японії – на її відносини із Сполученими Штатами і Китаєм.

У зміцненні зв'язків з Пекіном керівники США бачили, насамперед, можливість створення загальної антисоціалістичної (на той період часу) платформи в політиці КНР, США та Японії. З цією ж метою Вашингтон намагався використовувати і японсько-китайське зближення.

Керівництво Сполучених Штатів досить активно виступало за термінове укладення договору “про мир та дружбу” між Японією та КНР. У серпні 1977 року Держсекретар США С. Венс після візиту до Пекіна відвідав Токіо, де зустрічався з прем'єр-міністром Т. Фукудою, і заявив, що Сполучені Штати були б задоволені, щоб якнайшвидше був підписаний японсько-китайський договір [59]. Це було сказано саме в той період, коли японсько-китайські переговори фактично знаходились у застійному стані внаслідок розбіжностей стосовно пункту “протидії гегемонії” в зовнішній політиці, якому китайські керівники намагалися надати антирадянський напрям.

У травні 1978 року під час зустрічі з Т. Фукудою президент Д. Картер ще раз підкреслив зацікавленість Сполучених Штатів у підписанні договору між Японією та Китайською Народною Республікою. На думку американського політолога М. Карноу, “...США спокійно, але твердо запевняли Японію поквпатися з укладанням угоди з Китаєм” [60].

Підписання японсько-китайського договору Сполучені Штати розглядали як своєрідну передумову до повної нормалізації японсько-китайських відносин, як можливість перевірити готовність Пекіна до компромісу із Заходом щодо вирішення гострих політичних питань. Враховуючи всі складнощі нормалізації американсько-китайських відносин, Сполучені Штати були зацікавлені в досягненні домовленості між Японією та КНР, тому що це давало їм надію на можливість більш активного діалогу з новим пекінським керівництвом. Погодившись підписати договір, в який було включено положення, що “він не буде впливати на позицію кожної із сторін стосовно третіх країн”, яке певною мірою нейтралізувало пункт проти “протидії гегемонії”, Пекін пішов на певні поступки Японії. Американська преса оцінила це як

відповідний сигнал того, що шлях до переговорів між США та Китаєм відкритий. Аналізуючи виступ Ден Сяопіна в Токіо (жовтень 1978 року), кореспондент “Нью-Йорк Таймс” Дж. Рестон підкреслював, що “візит до Японії заступника прем’єра Державної ради... є ілюстрацією зміцнілого тону китайської політики та народженого духу компромісу” [61].

Японсько-китайський договір про мир та дружбу був підписаний 12 серпня 1978 року (вступив у силу 23 жовтня 1978 року) після обміну документами, який було здійснено у Токіо під час візиту Ден Сяопіна. У договорі підкреслювалося, що дві сторони: “1. Будуть будувати відносини на засаді п’яти мирних принципів та Статуту ООН, запобігаючи використанню сили або загрози силою”. 2. Виступають проти гегемонізму. 3. Будуть розвивати економічні та культурні зв’язки. 4. Погоджуються з тим, що стаття договору проти гегемонії не направлена проти будь-якої третьої країни” [62]. Договір був укладений терміном на 10 років [63].

Разом з тим необхідно зауважити, що як зарубіжна преса того періоду, так і американські вчені-політологи виділяли антирадянський напрямок цього договору. Так, Ден Сяопін під час свого візиту до Токіо в жовтні 1978 року особисто підкреслив, що китайсько-японський договір – “серйозний удар по дійсному джерелу гегемонії, яке загрожує миру та безпеці у всьому світі” [64]. Безумовно, що мова йшла про Радянський Союз, який, мов би у “покарання” Японії, розташував на південних Курилах свій військовий контингент [65].

Один з найвідоміших вчених-політологів США Петер Калворрессі у четвертому виданні 1982 року свого дослідження “Світова політика після 1945” (перші три видання – 1968, 1971, 1977 років) відзначав: “Ден офіційно заявив, що китайсько-американсько-японський альянс спрямований проти Радянського Союзу” [66]. Професор історії Інституту китайсько-радянських досліджень при Вашингтонському університеті Річард Зорнтон у розділі своєї книги “Еволюція американсько-китайських відносин у 1969-1980 роках” запевняє, що “відносини Китаю зі Сполученими Штатами були сконцентровані на спільних інтересах стратегічної лінії – створення контрбалансу... радянській силі...” [67]. Автори монографії “Китайсько-радянський конфлікт” (редактор Герберт Еллісон), характеризуючи японсько-китайський договір, переконані, що його укладення було кроком у відповідь проти “радянсько-в’єтнамського договору про дружбу і співробітництво”, що був підписаний на “три місяці раніше”

[68]. Досить цікаву характеристику японсько-китайському договору дає російський вчений Є. Бажанов у монографії “Китай та зовнішній світ”: “В серпні 1978 року був підписаний договір про мир і дружбу між КНР та Японією. Японці вирішили включити до нього положення про протидію гегемонії. Радянське керівництво могло спокійно ігнорувати це. Більше того, антикитайські положення включалися до багатьох міжнародних документів, які тоді підписувалися Радянським Союзом. Але без емоцій не обійшлося. Була проведена демонстрація сили (збільшення військового потенціалу на Далекому Сході), яка ще раз переконала і Пекін, і Токіо, і Вашингтон в ефективності “гри на почуттях СРСР” [69].

Встановивши в січні 1979 року дипломатичні відносини з КНР, Сполучені Штати фактично доповнили ту ланку, яка зв’язувала антирадянський напрямок американсько-японського “договору безпеки” та японсько-китайського “договору про мир та дружбу”. Хоча і США, і Японія пішли на нормалізацію відносин з КНР, виходячи, насамперед, з особистих державних інтересів (які, безумовно, не завжди і не в усьому співпадали); головною рисою, яка характеризувала загальну мету цих країн щодо Китаю, було намагання США і Токіо використати “антирадянський дух Пекіна для зміцнення своїх позицій в межах протистояння двох систем” [70].

Намагаючись повною мірою використати Японію для реалізації своєї політики щодо Китаю, Сполучені Штати спробували запобігти повторенню негативного досвіду “ніксонівського шоку”. З усіх питань, що торкалися контактів з КНР, проводилися досить ретельні американсько-японські консультації, усі візити американських посадових осіб до Пекіна, як правило, супроводжувалися відвідуванням Токіо, де проводився обмін інформацією про стан зв’язків з Китайською Народною Республікою. Ці кроки диктувались не тільки необхідністю координації політики щодо КНР, але й бажанням ще більше зміцнити союзницькі зв’язки останньої з Японією, які зміцнювали, в свою чергу, позиції США у відносинах з Китаєм.

Намагання США узгодити з Японією свою політику щодо КНР пояснювалося також необхідністю заспокоїти тих, хто був наляканий тим, що акцент американської далекосхідної політики був перенесений з Японії на КНР. Рішення Вашингтона припинити дипломатичні відносини з Тайванем з 1 січня 1979 року та денонсувати американсько-тайванський договір про “взаємну спільну оборону” з 1 січня 1980 року викликали в Японії серйозне занепокоєння щодо американської

готовності виконувати обов'язки перед союзниками. Директор японського Дослідницького інституту Номура Д. Токуяма з цього приводу писав: “Ефект нових відносин між США і Китаєм повною мірою проявиться лише через декілька років; стосовно негативного ефекту, то, на жаль, він проявився в підриві довіри до США серед країн Східної Азії. Країна, яка обіцяла ніколи не залишати напризволяще долю Південного В'єтнаму, Тайваню, тепер залишила обох” [71].

Нормалізація американсько-китайських відносин, яка була завершальним етапом процесу становлення нового рівня зв'язків між США, КНР і Японією, суттєво вплинула на політику Токіо у сфері мілітаризації країни. Починаючи з 1972 року, Пекін, який до встановлення японсько-китайських міждержавних відносин виступав як противник озброєння Японії, починає займати позицію все більш активної підтримки укріплення як японсько-американського військового союзу, так і японської воєнної могутності, докладаючи при цьому всіх зусиль направити їх в антирадянське русло. Під час візиту до Японії у жовтні 1978 року Ден Сяопін у бесіді з прем'єром Фукудою прямо заявив, що він “з розумінням відноситься до японсько-американського Договору безпеки і до збільшення оборонного потенціалу Японії” [72].

Така позиція Пекіна цілком задовольняла японський уряд, який, в свою чергу, використовував заяви такого змісту, щоб якимось чином пояснити громадськості збільшення воєнної могутності, збереження та зміцнення військового союзу зі Сполученими Штатами. Так, міністр закордонних справ Японії С. Окіта відкрито визнав на початку 1979 року, що не можна відкидати те, що „...зміни в міжнародних обставинах зробились дещо сприятливішими щодо ставлення Японії до військового союзу з США, особливо зміни в політиці Китаю, який сьогодні вітає Договір безпеки” [73].

Японський уряд, який, за характеристикою відомого американського політолога Р. Соломона, “внаслідок нормалізації американсько-китайських відносин позбавився одного з головних факторів напруженості у післявоєнній політиці – китайської критики японсько-американського військового союзу” [74], суттєво активізував зусилля щодо зростання військового потенціалу країни та зміцнення механізму воєнного співробітництва із Сполученими Штатами.

Курс Японії на посилення військової могутності повністю задовольняв глобальні стратегічні розрахунки США. Висунувши тезу про те, що “міцний Китай відповідає інтересам Сполучених Штатів”, ад-

міністрація Картера приділяла значну увагу військовому співробітництву КНР з Японією. Поклавши за основу ідею відомого американського політолога і державного діяча З. Бжезинського про “тресторонні японсько-американсько-китайські консультації з соціально-економічних проблем регіону, а можливо, і з військово-політичних питань” [75], керівництво Сполучених Штатів почало розробку власної концепції співробітництва трьох країн саме у військовій галузі. У дослідженні вчених Брукінського університету щодо національних пріоритетів такого альянсу піднімається питання про можливість поєднання зусиль на особливих напрямках, наприклад, на спеціалізації в області боротьби з підводними човнами, що “... відповідало б координації військової політики США, КНР та Японії” [76]. З цього приводу газета “Інтернешнл Геральд Трібюн” підкреслювала: “Сполучені Штати не заперечують проти зміцнення китайського військового потенціалу руками своїх союзників, якщо це не порушує балансу сил між КНР і Тайванем і не викликає занепокоєності ні в Японії, ні в Південній Кореї” [77].

Питання про особливу роль Японії в американських планах мілітаризації Китаю стало особливо дебатоватися після того, як США почали конкретну реалізацію планів військового співробітництва з Пекіном. Японський дослідник Я. Нокада в книзі “Військова сила і політика в Азіатських країнах: Китай, Індія, Японія” стверджував: “Японські військові експерти... переконані в тому, що китайські лідери виступають за... співробітництво з Японією у сфері модернізації промисловості, особливо в галузі важкого машинобудування і технології, включаючи радари, танки, бронетранспортери... В Японії серйозно занепокоєні з приводу конкуренції з США та іншими країнами в області військового постачання в Китай” [78].

Нормалізація дипломатичних відносин між США та КНР сприяла активізації й американсько-китайських торгівельно-економічних зв'язків. Так, у січні 1979 року була підписана американсько-китайська угода про науково-технічне співробітництво, а в липні цього ж року – торгівельна угода. Це було відразу використано діловими колами Японії як відповідне пропагандистське обґрунтування необхідності зміцнення японських позицій на китайському ринку. Газета “Майніті Дейлі Ньюс” з цього приводу писала: “Немає гарантій того, що США, які “запізнилися” в Китай, сьогодні не використовують всі свої сили, щоб завоювати китайський ринок. Якщо це так, то зменшена конкурентна здатність японських товарів, що пов'язано з підвищенням курсу

ієни, може привести до того, що на частку Японії, яка має географічну перевагу перед США, буде припадати ще менша частина торгівлі з Китаєм" [79]. Необхідно зауважити, що реальна оцінка позицій Японії та США на китайському ринку дає можливість зробити висновок, що Сполучені Штати, напевно, не мали можливості на той час зробити серйозну ринкову конкуренцію Японії.

Незважаючи на обмежені можливості японсько-американської конкуренції на китайському ринку, Пекін робив все необхідне, щоб якимось чином стимулювати її. Під час візиту в КНР у травні 1979 року міністра торгівлі США Х. Кренса Ден Сяопін підкреслив, мабуть, розраховуючи і на слухачів у Токіо, що "американсько-японська торгівля не повинна поступатися за обсягом японсько-китайській" [80].

Розвиток співробітництва між США, КНР та Японією, що здійснювався наприкінці 1970-х років на антирадянських засадах, безумовно, вплинув на зовнішню політику останньої. Японія була зацікавлена у розширенні зв'язків з США і КНР, вбачаючи в цьому важливий фактор зміцнення позицій проти Радянського Союзу. Розраховуючи на підвищення своєї ролі в міжнародних відносинах на Далекому Сході, Японія активно брала участь у розширенні співробітництва з Пекіном. Як проголосив під час підписання японсько-китайського договору "Про мир і дружбу" 1978 року міністр закордонних справ Японії С. Сонода, "якщо Японія і Китай візьмуться за руки і стабілізують становище в Азії, і Радянський Союз, і Сполучені Штати Америки, і СЕС будуть приділяти Японії більше уваги" [81].

Проголошена міністром оборони США Г. Брауном концепція американсько-китайських "паралельних стратегічних інтересів" та "стратегічного співробітництва" фактично мала на увазі і участь Японії в проведенні антирадянської політики. Ще у серпні 1978 року колишній міністр закордонних справ Японії Т. Кімура зауважив, що "Японія разом зі Сполученими Штатами і Китаєм можуть виробити єдину глобальну стратегію проти СРСР" [82].

Аналіз підсумків візиту прем'єра Держради КНР Хуа Гофена в Токіо і заступника прем'єра Ген Бяо у Вашингтон у травні-червні 1980 року демонструє певний паралелізм підходу США і Японії до своїх відносин з Пекіном. Під час зустрічі з китайськими керівниками в обох столицях підкреслювався збіг оцінок розвитку ситуації в світі. Разом з тим намагання пекінського керівництва "прив'язати" японську політику до свого антирадянського курсу викликали негативну реакцію в Японії. Постійне

підкреслювання китайськими лідерами "антирадянської мети" зближення між КНР, Японією та США не задовольняло Токіо. Японія намагалася зберегти принаймні подібність до офіційно проголошеного курсу на "багатосторонню і мирну зовнішню політику".

Звернення Пекіна до тези про "зміцнення" антирадянського фронту ставили японське керівництво в дуже складне становище і певним чином змушували виступати з заявами про те, що Японія не збирається брати участь у політиці "оточення СРСР".

Незважаючи на активізацію американсько-китайських та японсько-китайських відносин у 1970-х роках, навряд чи можна з упевненістю говорити про можливість трансформації зв'язків між цими країнами у військово-політичний союз. Обмеженням формування союзу між трьома країнами залишались відмінність соціально-економічних систем та взаємна недовіра.

Традиційна вагомість Китаю в зовнішній політиці Японії залишається незмінною і донині, і це можна пояснити такими обставинами:

- розвиток нормальних відносин з КНР, з її потужним економічним та військовим потенціалом розцінюється як важлива умова підтримки миру і стабільності в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні, безпеки Японії;
- суттєві торгівельно-економічні інтереси Японії в Китаї; Китай, який завжди розглядався як потенційно важливе джерело сировини й енергії, на практиці є дуже перспективним ринком капіталу та постачальних товарів. Ця галузь зв'язків також відіграє значну стабілізуючу роль у двосторонніх відносинах;
- успішний розвиток відносин з Китаєм, з точки зору японської дипломатії, повною мірою відповідає намаганням країни до підвищення її міжнародної ролі, зміцненню її позицій у відносинах з іншими провідними країнами, перш за все, зі Сполученими Штатами Америки та Росією.

Разом з тим японсько-китайський політичний діалог не можна назвати результативним. Залишивши невирішеними з часу поновлення міждержавних відносин проблеми, вони ставали причиною періодичного загострення відносин, перешкождали їх розвитку. Серед цих проблем є необхідність особливо виділити такі:

- тайванська проблема;
- територіальні суперечки про приналежність островів Сенкаку (Дяюйдао);
- питання про компенсацію матеріальних збитків, що нанесла Япо-

нія Китаю внаслідок агресії.

Тайванська проблема. Для Японії вона носить багатоаспектний характер і пов'язана з її відносинами не тільки з Китаєм, але й з США. Виникнувши як результат поновлення міждержавних відносин (1972 рік) з Китаєм, проблема не втратила актуальності до сьогоденного часу. Більш того, вона набула додаткової гостроти, що пояснюється, з одного боку, поступовим, більш жорстким після рішення питання з Гонконгом (1997 рік) і Макао (1999 рік) курсом Пекіна на приєднання Тайваню та пов'язаними з цим спробами здійснити тиск на Токіо з метою отримання його дипломатичної підтримки, з другого – розширенням зобов'язань Японії в межах союзу з США по здійсненню дій в тайванській затоці при виникненні надзвичайної ситуації. Останнє викликає негативну реакцію китайської сторони. "Розповсюдження на Тайванську затоку японсько-американського співробітництва в області оборони порушує суверенні права Китаю" [83], – заявив міністр оборони КНР Чі Хаотянь.

Виходячи зі стратегічної точки зору, Японію, мабуть, влаштовує статус-кво Тайваню. Її не може не турбувати перспектива утворення "Великого Китаю", до складу якого входять КНР, Гонконг, Макао і Тайвань. Така структура могла б загрожувати, в першу чергу, економічним інтересам Японії на азіатському ринку [84].

Своє намагання позбавитися заяв стосовно Тайваню японські представники часто пояснюють тим, що Японія, відмовившись від прав на острів згідно з Сан-Франциською угодою (1951 рік), не може висловлюватися щодо шляхів рішення тайванської проблеми, статусу острова. Пояснення малопереконливе, але цей стиль дотримується. Японія, як і при підписанні Спільного Комюніке про нормалізацію відносин з КНР (1972 рік), ухиляється від чіткого формулювання свого ставлення до відомої китайської позиції з тайванського питання: "Китай – один, Тайвань – частина його", обмежившись лише висловлюванням "розуміння підходу Китаю". Пекіну цього недостатньо, він поспішає заручитись дипломатичною підтримкою Токіо, покладаючись на його здібність впливати на Тайвань. "Якщо не буде підтримки Японії і США, проголошення Тайванем незалежності стане неможливим" [85], – заявив посол КНР в Японії Чень Цзянь. Китайська сторона нервує з приводу такої позиції японців ще й тому, що вона вже добилася зміни американської позиції щодо Тайваню.

Зроблена колишнім Президентом США Б. Клінтоном в ході візиту в Китай у липні 1998 року заява в американській пресі була розці-

нена як саме найголовніше з тайванського питання за останні 15 років. Суть заяви полягає в прийнятті США трьох "ні" по Тайваню. Американський экс-президент підкреслив, що "США не будуть підтримувати незалежність Тайваню; будь-яке рішення на утворення "двох Китаїв" або одного Китаю і одного Тайваню; його прийняття до таких організацій, як ООН" [86].

Таким чином, тайванська проблема у відносинах Токіо з Пекіном не має зваженого рішення, яке знаходилось би виключно в руках японської сторони. Разом з тим цю проблему деякі спостерігачі називають найбільш суттєвою в двосторонніх відносинах. Вона, у зв'язці з новим змістом Головних напрямків японсько-американського співробітництва в області оборони, займала центральне місце на японсько-китайських переговорах на найвищому рівні у 1997 році. Домовитись не вдалося. Через протиріччя саме з тайванського питання виникли труднощі на зустрічі керівництва Японії з КНР у 1998 році – і знову сторони досягли занадто обмежених підсумків, лише продекламувавши своє намагання до партнерства у XXI столітті. Ситуація для Токіо ускладнюється ще й тим, що він не може активно вплинути на те, що з даної проблеми відбувається на переговорах між Пекіном та Вашингтоном.

Територіальні суперечки про приналежність островів Сенкаку (Дяоюйдао). Острови Сенкаку (китайська назва Дяоюйдао) розташовані в Східнокитайському морі в 420 км від китайського порту Фучжоу і в 190 км на північний схід від тайванського порту Цзилун. Острови безлюдні, серед них три відносно великих, загальною площею 6,3 кв. км. Найбільший – Уодзурідзіма, два майже рівні за площею – Кітакодзіма та Мінамікодзіма.

Історія приналежності островів досить заплутана. Вперше вони згадуються в китайських хроніках XIV століття як такі, що належали Китаю і входили до королівства Рюкю (сьогодні префектура Окінави). На початку XVII ст. Рюкю захопили японські самураї з острова Кюсю. Але в період правління в Китаї династії Цинь (1644-1911) Сенкаку були включені до складу китайської провінції Тайвань. За умовами Симоносекської угоди 1895 року після війни з Китаєм Японія отримала Тайвань разом з Пенхуледао і Дяоюйдао (Сенкаку). Останні увійшли адміністративно в префектуру Окінава. Згідно з Сан-Франциським мирним договором 1951 року, Японія відмовилась від територій, захоплених внаслідок агресії, в тому числі від Тайваню. Але – не від Сенкаку. На них, у складі японської Окінави, до 1972

року розповсюджувалися права опіки Сполучених Штатів Америки. У 1968 році з'явилися перші повідомлення про наявність на шельфі Сенкаку запасів нафти.

Територіальні суперечки навколо Сенкаку виникли у 1971 році. Ініціатива належала Тайбею, який зробив у червні 1971 року офіційну заяву про свої права на острови. У грудні цього ж року з відповідною аналогічною заявою виступив Пекін. У березні 1972 року у відповідь на ці кроки свою позицію висловив Токіо.

Мотивація своїх прав на острови у КНР і Тайваню була однакова: історично та географічно Сенкаку завжди розглядались як частина провінції Тайвань.

Японія розглядала звернення до історії непереконливим, висуваючи свої аргументи: острови не включалися в перелік територій, від яких Японія відмовлялась згідно з Сан-Франциським мирним договором. Необхідно зауважити, що в цій сварці Вашингтон з самого початку зайняв "нейтральну" позицію, переклавши рішення проблеми на зацікавлені країни. Пізніше ця позиція була офіційно підтримана Держдепартаментом США [87].

У кінцевому результаті інцидент, не отримавши розвитку, трохи згас [88]. Стало зрозумілим, що Пекін не збирається поки йти на різке загострення японсько-китайських відносин, що проблему не знято і вона може в майбутньому використовуватися як "дипломатична карта" для здійснення тиску на Токіо, отримання від нього можливих поступок на напрямках взаємодій, які є найбільш важливими, наприклад, в економічній галузі.

Питання про компенсацію матеріальних і моральних збитків, що нанесла Японія Китаю внаслідок агресії. Це питання при нормалізації відносин, в яких і Токіо, і Пекін були активно зацікавлені, не займало особливо вагомого місця. КНР відмовилась від воєнних репарацій, Японія у відповідь виявила готовність здійснити економічну допомогу. Але події неодноразово свідчили, що проблему не було повністю знято. Пекін періодично нагадує про її існування, пов'язуючи це з іншими питаннями японсько-китайських відносин.

Необхідно нагадати, що згідно з японськими, можливо, не зовсім повними, даними в ході війни в Китаї в 1937-1945 роках було вбито близько 10 млн. китайців. 3 млн. чоловік працювало примусово на японських окупантів [89]. На початку 1990-х років загальні матеріальні збитки від агресії оцінювалися в 300 млрд. доларів, в цій сумі 120 млрд. розглядалися як збиток держави (у 1951 році він оцінювався у 50 млрд. доларів)

[90], а 180 млрд. – приватних осіб [91].

В 1998 році під час офіційного візиту до Японії голови КНР Цзян Цземіня проблема знову проявилася, отримавши нове тлумачення китайською стороною. Китайський лідер заявив: "Японія винна у загибелі 35 млн. чоловік і у збитках на суму понад 600 млрд. доларів та великих бідах, які вона нанесла китайському народу" [92]. Шокований офіційний Токіо був змушений знову нагадати свою позицію щодо цього, яку він підтвердив ще у 1993 році: "Зобов'язання Японії по військових репараціях відносно всіх країн, за виключенням Північної Кореї, виконані відповідно до міжнародних угод" [93].

У питанні про моральні компенсації ясності для японців було не більше, ніж у питанні про компенсацію матеріальну. На думку автора, моральна компенсація зводиться до висловлювання покаяння з боку Японії в зв'язку з тим, що зроблено у війні проти Китаю. В 1990-ті роки японська сторона неодноразово в заявах офіційних представників підтверджувала своє ставлення до цього:

- 1992 рік – імператор Японії висловив "глибоке співчуття в зв'язку із стражданнями" китайського народу, викликаними війною, яку Японія вела в Китаї [94];
- 1993 рік – вперше з боку офіційних японських представників прем'єр-міністром М. Хосокавою був публічно визнаний "акт агресії" Японії по відношенню до Китаю [95].

Голова КНР Цзян Цземінь, у свою чергу, мабуть, вперше відокремив цю проблему на зустрічах з прем'єр-міністром Т. Мураямою в листопаді 1995 року в ході Осацької конференції. У відповідь на заклики японського представника припинити ядерні випробування китайський лідер підкреслив необхідність для Японії коригування "невірного розуміння історії". Вірне розуміння історії, за його словами, є основою для розвитку "відносин, які мають майбутнє" [96].

У зв'язку з цим необхідно торкнутися проблеми "китайського впливу" щодо інтересів безпеки Японії. Загальновідомим є те, що після закінчення "холодної війни" поняття "китайська загроза" наповнилося у японських політиків та військових цілком конкретним змістом. В першу чергу воно стало асоціюватися з твердою позицією Пекіна щодо застосування військової сили як єдиного засобу досягнення геополітичної мети свого домінування у Східній Азії. Причому у 90-ті роки китайці були в цьому не настільки вже оригінальними. У квітні-травні 1999 року світове співтовариство, по суті, мовчки спостерігало збройну агресію США про-

ти Югославії. Тоді, наприкінці 1990-х років, американці чітко показали, що вони є найбільш послідовними прибічниками використання сили у постконфронтаційному світі для досягнення політичних цілей. Застосування сили у другій половині 1990-х років продемонструвала і Росія, коли з метою поновлення “конституційного порядку” у Чеченській республіці уряд Б. Сльцина використав авіацію, артилерію, новітні види зброї та техніки. Занепокоєність Токіо з приводу можливого застосування керівництвом КНР воєнної сили для досягнення геополітичних цілей не виглядала такою вже необґрунтованою, бо керівництво авторитарного Китаю не зупинялось перед використанням сили навіть проти власного населення (придушення демонстрації опозиціонерів на площі Тяньаньмень у Пекіні у травні 1989 року).

Сприйняття “китайської загрози” посилювалося в Японії побоюваннями, що Сполучені Штати Америки не будуть зацікавлені у втручанні у війну з Китаєм через Тайвань у випадку, якщо Пекін спробує силою поновити свої права на острів. Насправді ж усі президенти США, починаючи з Франкліна Рузвельта, визнавали, що Тайвань є невід’ємною частиною території КНР і США не можуть відстоювати суверенітет острова, вступаючи у збройний конфлікт з Китаєм. Крім того, більшість в американському політичному керівництві переконана, що Китай значно вигідніше стримувати не силою, а комплексними економічними і політичними засобами, застосовуючи обмеження в торгівлі та доступ до новітніх технологій, а саме: припинити передачу Китаю сучасної високоточної зброї, здійснювати політичний тиск на китайське керівництво у плані недопущення застосування ним сили проти інших країн у конфліктних ситуаціях, активно інтегрувати Китай в новий світовий політичний та економічний порядок [97].

“Китайська загроза” асоціюється також в Японії з тим, що Китай має найновітніші види озброєння, технологію яких китайська сторона успішно “придбала” у США протягом 1980-90-х років, про що неодноразово офіційно повідомляли представники ЦРУ [98].

Дані опитування громадської думки, яке щорічно проводиться в Японії канцелярією прем’єр-міністра з приводу ставлення відношення до загрози інтересам національної безпеки з боку Китаю, свідчать про те, що стурбованість рядових японців з цього приводу зростає з кож-

ним роком. Так, наприклад, у 1998 році “почуття безпеки” відносно Китаю “відчувало” 44,2% респондентів, а вже у 1999 році їх кількість збільшилась до 47,9% [99].

Аналіз аргументації та підходів, якими користуються японські фахівці при визначенні характеру “китайської загрози” безпеці Японії, дозволяє автору зробити певні узагальнення в цій області. Перш за все необхідно зауважити, що японські політики підкреслюють зростаючі претензії Китаю на лідерство у Східній Азії в умовах швидко набираючого силу китайського націоналізму (достатньо пригадати організовану реакцію китайського населення на бомбардування посольства КНР у Белграді під час військових дій США в Югославії весною 1999 року). Наприкінці ХХ століття насправді сформувався “Великий Китай” як регіональна держава, яка намагається диктувати свою політичну волю сусідам по Східній Азії. Чи виникне гегемоністська сфера впливу Китаю у регіоні, чи ні, залежить від того, наскільки жорстким та авторитарним залишиться китайський режим у ХХІ столітті і яким чином будуть реагувати США на існування “Великого Китаю”. Складність цієї проблеми для Японії полягає в тому, що політика “умиротворення” Китаю, як і політика його стратегічного стримання, веде до одного результату: сприяє розробці все більш твердої позиції китайського керівництва з питань регіонального домінування.

Амбіції Китаю та Японії можуть зіштовхнутись у Південно-Східній Азії, а також в районі Кореї і Тайваню, якщо Пекін запровадить тактику “сильної руки”. Країни Південно-Східної Азії занадто слабкі у воєнному відношенні та політично різнобарвні, що спрощує Китаю рішення геостратегічних завдань по зміцненню свого впливу. Цьому сприяє і такий важливий фактор, як фінансова і економічна присутність Китаю у всіх країнах регіону, яка буде неодмінно зростати у ХХІ столітті в міру зростання могутності самого Китаю. Останній накопичив значний історичний досвід не тільки ефективного державного управління, але й взаємовідносин з сусідами по регіону з позицій гегемонізму. Симптоматично, що Індонезія, наприклад, спостерігаючи за швидко зростаючими амбіціями Китаю наприкінці 1990-х років, поквапилася оформити військову співпрацю з Австрією.

Наприкінці 1990-х років Японія стурбовано спостерігала за тим, як Китай після повернення Гонконгу достатньо енергійно взявся за приєднання Тайваню, розраховуючи на те, що Сполучені Штати Аме-

рики не будуть виступати проти цього, бо не захочуть втягнути себе у конфлікт у цій частині Азії та порушити встановлену тут більш-менш стабільну рівновагу сил. Занепокоєність Японії пов'язана з тим, що Китай ніколи не погодиться на безстрокове відокремлення Тайваню, тоді як США, можливо, все-таки втрутяться у конфлікт в тому випадку, якщо Китай спробує використати силу для реінтеграції. При цьому правлячі кола Японії більше всього занепокоєні тим, що при будь-якому сценарії розвитку конфлікту США будуть реагувати на насильницьку реінтеграцію не стільки заради захисту Тайваню від китайської агресії, скільки заради забезпечення особистих геополітичних інтересів в АТР, які визначені завданнями як можна більш широкої стратегічної взаємодії з Китаєм у ХХІ столітті. У Токіо розуміють, що США зможуть досить легко поступитись інтересами маленького Тайваню заради збереження відносин з Китайською Народною Республікою.

Саме ця сторона тайванської проблеми більше всього турбувала японських керівників у плані загрози національній безпеці, оскільки вони поволі “проекціювали на Японію” можливі сценарії поведінки США на випадок загострення ситуації в регіоні. Америка і справді досить кволо реагувала у 1990-ті роки на будь-які прояви китайської політики з позиції сили на тайванському напрямку, маневрувала у політичних відносинах з Тайбеєм, дозувала всі види контактів з Тайванем, крім економічних, при бурхливому зростанні різноманітних зв'язків з Пекіном.

У 1990-х роках Китай, щоб зменшити перешкоди на шляху реалізації своїх регіональних амбіцій, намагався активно протидіяти зміцненню і розширенню військового співробітництва Японії та США у Східній Азії. Пекін, наприклад, поквапився висловити свою особливу стурбованість розширенням масштабів такого співробітництва на початку 1996 року, коли стало відомо, що стратегічні взаємодії Японії і США повинні вийти за межі Далекого Сходу і розповсюдитись повністю на Азіатсько-Тихоокеанський регіон. Пекін угледів у цьому не тільки загрозу своїм геополітичним планам домінування у Східній Азії, але й спробу США створити базу для азіатської системи безпеки під своїм керівництвом, направлену, в першу чергу, на стримання Китаю [100]. Китайські аналітики стверджували, що після “холодної війни” і поразки в ній СРСР японсько-американський договір безпеки кардинально змінився і перетворився із засобу стримання Радянського Союзу на Далекому Сході у “лезо атаки” проти Китаю. Узгоджен-

ня між Японією і США у військовій області було розцінено у Пекіні як засіб, який значно полегшує перетворення Японії у майбутньому в могутню воєнну країну, спроможну робити ставку на силу для самостійного подолання неврегульованих економічних і територіальних розбіжностей в Азії. Для Японії найбільш небезпечним, на думку автора, є те, що Китай, як і в минулі часи, залишається зацікавленим у нагнітанні все ще збереженої в країнах Азії недовіри до Японії і жаху перед її силою з тим, щоб ці країни відчули необхідність в його “патрунуванні” та захисті від японського мілітаризму та американського гегемонізму.

Зовнішньополітичні амбіції китайського керівництва зросли на достатньо вагомому фундаменті військової могутності, створеному за період реформ 1980-1990-х років. Якщо протягом усієї “холодної війни” Японія враховувала гегемоністську ідеологію китайських лідерів, їх рішучість до кінця боротися зі “світовим імперіалізмом”, а також приймала в рахунок багатомільйонну армію, величезну територію та людський потенціал, оцінюючи Китай як країну, що містить у собі загрозу провокування світової термоядерної війни, то у постконфронтаційному світі, коли лідери КНР почали дотримуватись позиції маловірогідності виникнення глобальної війни, занепокоєння в Токіо стала викликати, перш за все, підготовка Пекіна до участі в регіональних конфліктах, що можуть виникнути поряд з територією Японії. З середини 1980-х років у межах підготовки до локального конфлікту у Східній Азії Китай поліпшив структуру Народної визвольної армії Китаю, здійснив модернізацію озброєння, у військовому будівництві перейшов від “принципу кількості” до “принципу якості” національних збройних сил. Модернізація армії передбачала, в першу чергу, вдосконалення ядерного, морського та авіаційного озброєння на вітчизняних підприємствах військово-промислового комплексу. Крім того, протягом останніх десятиріч Китай суттєво поповнив свій бойовий потенціал за рахунок запозичення передової військової технології у США. За оцінками японських військових фахівців, завдяки військово-промислому шпигунству Китай наприкінці 1990-х років мав на озброєнні 20 новітніх міжконтинентальних балістичних ракет класу DF-31 (на початку 1990-х років їх було всього дві); будівництво декількох ракет JULANG-11 з радіусом до 8 тисяч кілометрів, що запускаються з атомних підводних човнів, яке планувалося закінчити до 2010 року [101]. З секретних американських лабораторій у Лос-Анджелесі Китай фактично викрав технологію виробництва термо-

ядерних боєголовок, у тому числі й мініатюрних боєголовок W-88, одного з найсучасніших і високотехнологічних видів озброєння [102]. Хоча китайська сторона відхиляє випадки запозичення військової технології в США та звинувачує американців у військовому шпигунстві проти Китаю, але фактом залишається те, що КНР за 1990-ті роки здійснила якісний стрибок від сором'язливих ядерних можливостей на рівні 1950-х років до більш сучасних видів озброєння, що представляють загрозу безпеці багатьох країн, враховуючи й Японію.

Тільки за даними, що надходять до відкритої преси, на початку XXI століття арсенал НВАК буде нараховувати до 70 міжконтинентальних балістичних ракет у мобільному та стаціонарному стані. Китайські балістичні ракети середнього радіусу дій також модернізуються і комплектуються звичайними боєголовками для можливого їх використання в регіональних конфліктах в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні [103]. У 1990-ті роки Китай значно зміцнив свій наступаючий потенціал саме на регіональному напрямку. Він має на озброєнні близько 100 ракет середнього радіусу дальності, досягаючи всі райони Азії, 120 бомбардувальників; за оцінками японських військових спеціалістів, наприкінці 1990-х років Китай вивів на бойові позиції нові моделі ракет близького радіусу дій [104]. Проте найбільшу занепокоєність в Японії викликає той факт, що військовий потенціал Китаю в регіоні може суттєво зрости після мирного воз'єднання з Тайванем. Збройні сили Тайваню (наприкінці 1990-х років – 240 тисяч чоловік) більші за кількістю, ніж сили самооборони Японії (180 тисяч). Крім того, військово-морські сили Тайваню нараховують 30 тисяч чоловік і 380 бойових кораблів, а військово-повітряні сили – 430 бойових літаків [105]. Цей військовий потенціал у випадку об'єднання Китаю з Тайванем може ще більше укріпити збройні сили “Великого Китаю” в регіоні.

Військове будівництво Китаю у 1990-ті роки відбувалося на фоні зростання воєнних витрат. Правда, показники цього зростання, а також загальні розміри військового бюджету до цих пір є предметом дискусії експертів та політиків різних країн. Так, Міжнародний інститут стратегічних досліджень оцінив військовий бюджет Китаю у середині 1990-х років у 27,4 млрд. доларів; Стокгольмський міжнародний інститут проблем світу (SIPRI) на той же самий період називав цифру 37 млрд. доларів; японський щорічник “Ніхон кокусей дзюе” – 37,7 млрд. доларів, а за офіційними даними, наведеними у доповіді міністра фінансів КНР Цзян Хуанчена на сесії Всекитайських зборів народних представників у березні 1999 року, – 12,6 млрд. доларів. З допові-

ді міністра виходило, що абсолютні показники військових витрат за період 1998-1999 років зросли на 15% – становили у 1999 році 104,6 млрд. юанів, або 14,1% витратної частини бюджету на 1999 фінансовий рік [106]. Причини стурбованості японської сторони, разом з тим, пов'язані навіть не стільки із зростанням військових витрат у Китаї у 1990-ті роки, скільки з наявністю фактів, які об'єктивно підштовхують китайське керівництво до прискореного військового будівництва. Саме факт збереження нестабільності в області регіональної безпеки і підштовхує КНР до необхідності модернізації та заміни застарілих видів озброєння, як і об'єктивна потреба у забезпеченні армії новою високотехнічного зброєю, більш пристосованою для участі у можливих локальних регіональних конфліктах.

Зміни у бік посилення військової могутності сусіднього Китаю відбуваються на фоні малозмінючої його геостратегії відносно Японії, а також викликають в останньої законне занепокоєння. Протягом багатьох століть Китай дивився на Японію як на свого стратегічного супротивника. Відносячись до різних гілок однієї й тієї ж самої монголоїдної раси, народи Китаю і Японії знаходились у різних геополітичних умовах і відчували на собі впливи різних факторів, внаслідок чого істотно відрізнялися один від одного в окремі історичні періоди за характером та рівнем розвитку. Ці обставини частіше всього і визначали відносини суперництва між Китаєм і Японією.

Частково причини китайської ворожнечі відносно Японії можна пояснити їх різними геополітичними положеннями, але при оцінці раннього стану формування політики Китаю на японському напрямку навряд чи правомірно застосовувати категорії класичної геополітики та розглядати їх ворожнечу в межах традиційних протиріч сухопутних та морських країн. Японія, незважаючи на своє острівне розташування, багато віків не була розвинутою морською державою, у неї було відсутнє розвинуте мореплавство, і вона використовувала своє острівне розташування як реальну перешкоду для стримання експансії більш могутнього сусіднього континентального Китаю, компенсуючи, таким чином, свою економічну та стратегічну слабкість. У цей період Китай ще не розглядав Японію як серйозну антагоністичну морську силу.

Проте із створенням наприкінці XIX століття могутнього воєнно-морського флоту і перетворенням Японії фактично в єдину азіатську імперію, яка проіснувала в такій якості до кінця Другої світової війни, вона стала сприйматись Китаєм як ворожа країна, що прагне колоніа-

льних володінь, до розповсюдження свого впливу на сусідні держави та їх загарбання. Саме в цей період у свідомості китайських лідерів та рядових китайців сформувалася негативна постать Японії, яка зберігалася до кінця ХХ століття. До того ж зростала і об'єктивна необхідність участі Китаю у боротьбі з Японією за економічне і політичне домінування у Східній Азії.

На межі ХХ і ХХІ століть загроза безпеці Японії з боку Китаю полягала у відсутності прозорості щодо прогнозування майбутнього розвитку японсько-китайських відносин, в оцінці впливу сукупної могутності Китаю на стабільність у регіоні. Та й самі міждержавні відносини Японії та Китаю важко безпосередньо назвати відносинами суперництва, як, у свою чергу, і співробітництва. З одного боку, за роки китайських реформ Японії вдалося створити у Китаї значний потенціал торгівельно-економічних і технологічних потреб з метою підтримки з нею добросусідських відносин. Наприкінці 1990-х років Китай став другим після США головним постачальником своїх товарів до Японії (у 1997 році обсяг імпорتنих закупок у США становив 75,6 млрд. доларів, або 22,3% всієї вартості японського імпорту, тоді як Китай постачав у Японію товарів на суму 41,8 млрд. доларів, що становило 12,4% всього японського імпорту) [107]. Проте, з іншого боку, у зовнішньополітичній поведінці Китаю зберігалися певні моменти, які Японія сприймала як загрозу своїй безпеці.

В першу чергу, це торкається військових намірів Китаю відносно Японії, його недовіри, підозри та готовності запобігти будь-яким шляхом, навіть застосуванням сили, небезпечний, з точки зору китайського керівництва, розвиток подій у Східній Азії. Китай дуже вороже ставиться, наприклад, до процесу так званої мілітаризації Японії. Актуальність цієї проблеми для безпеки Китаю не тільки не знизилась після “холодної війни”, але й, навпаки, ще більше зросла у 1990-ті роки. Причин тут кілька. По-перше, Пекін, без сумніву, розглядає накопичування Японією військової могутності як найбільш “серйозний дестабілізуючий фактор” у всьому регіоні [108]. Не забуті експансія Японії проти Китаю у 1930-ті роки, величезні людські та матеріальні жертви, пов’язані з нею. По-друге, незважаючи на досягнення у 1980-90-ті роки “переваги” над Японією у військовій області, Китай занепокоєний, що Японія може перетворитись у перспективі у наймогутнішу військову державу з ядерною зброєю та передовою військовою технологією. А це значить, що у Східній Азії саме Японія стане найбільш великою і реальною загрозою безпеці КНР у ХХІ столітті, і вона буде змушена

приймати заходи власного захисту на японському напрямку [109]. По-третє, китайське керівництво занепокоєне, що вступ Японії у гонку озброєнь зможе істотно послабити Китай економічно і, можливо, навіть перекреслити більшість досягнень його політики модернізації наприкінці ХХ століття.

У ХХІ столітті Японія буде розглядати Китай як супротивника номер один, та історична ворожнеча двох східноазійських країн повернеться до початкової точки: в Академії воєнних наук НВАК з 1970-х років розробляються сценарії військових дій, в яких Японія виступає як стратегічний супротивник, разом з США, проти КНР. Для японських лідерів цілком зрозуміло, що Китай буде намагатись будь-якими засобами перешкоджати становленню Японії як регіональної і глобальної держави та як превентивний захід спробує випередити її у заповненні “вакууму сили”, що був створений у регіоні після закінчення “холодної війни” [110]. При цьому для японського керівництва також зрозуміло, що Китай раніше, ніж Японія, перетвориться на воєнну наддержаву з однієї простої причини: занадто різні силові потенціали обох країн. До того ж у Токіо не забувають, що в регіоні, як і раніше, зберігається велика недовіра до Японії в зв’язку з її колишньою агресією, у той час як Китайську Народну Республіку “всі бояться, але й поважають”.

В Японії після “холодної війни” почали заздалегідь готуватися до можливості серйозного загострення відносин з Китаєм у ХХІ столітті і навіть до прямого силового протистояння. Разом з тим у Токіо конкретно не уявляють, в якій формі це протистояння може проявитися. Виходячи з реалій кінця ХХ століття, японці розглядають декілька можливих приводів для загострення відносин з Китаєм у майбутньому. Насамперед, це територіальні суперечки про приналежність островів Сенкаку (Дяюйдао), які знаходяться під управлінням Японії, тоді як Китай вважає їх своєю територією. У 1970-ті роки на стані поновлення післявоєнних двосторонніх відносин та підписання мирного договору Китай погодився “залишити цю проблему на розгляд майбутніх поколінь”, але вже у 1990-х роках лідери КНР вважали за можливе знову загострити територіальну суперечку з Японією та 25 лютого 1992 року прийняли закон про територіальні води, який юридично, в односторонньому порядку, закріплює приналежність островів Китаю, а охорону архіпелагу та навколишньої території було доручено НВАК з усіма витікаючими з цього наслідками для безпеки Японії.

Така демонстративно жорстка позиція Пекіна щодо островів Сен-

каку була викликана бажанням вчинити додатковий тиск на Токіо з метою отримання додаткових фінансових ресурсів для модернізації економіки, а також пов'язана з наполегливим наміром зберегти у національній власності величезні запаси нафти на шельфі островів. Останнє завжди можна вигідно використовувати як відповідний ресурс та вагому політичну карту у суперечливих питаннях з Японією у XXI столітті.

Серйозне незадоволення з боку Китаю Японія відчуває і в зв'язку з активізацією у 1990-х роках японсько-тайванських відносин. Китайські лідери розглядають зміцнення цих відносин як безпосередню загрозу територіальній цілісності країни [111]. Японія порушує “дух” спільної китайсько-японської заяви по Тайваню, збільшує потік японських інвестицій в економіку острова, розширює товарообіг, активізує офіційні контакти. Своїми зв'язками з Тайванем Японія певним чином сприяє існуванню “двох Китаїв”, а праві сили в Японії активно підтримують намагання Тайбею до незалежності.

Суттєво погіршує відносини Японії з Китаєм і важка історична спадщина японської агресії в Азії, яка періодично нагадує про себе у формі вимог офіційної влади Китаю до Японії про необхідність надання пільгової фінансової допомоги як компенсації за понесені збитки. Японська сторона в цьому питанні займає цілком категоричну позицію та вважає, що ця проблема вичерпала себе після поновлення дипломатичних відносин між двома країнами у 1972 році, коли Китай відмовився від військово-репараційних претензій до Японії. Все ж такі лідери КНР періодично заявляють про своє незадоволення позицією Токіо і навіть підраховували нанесені Японією збитки, які вона завдала Китаю під час агресії проти країн Азії у 1930-40-х роках.

Складне переплетіння багатьох суперечливих політичних, економічних, історичних і стратегічних факторів заважає керівникам Японії чітко уявити собі всі реальні та потенційні загрози безпеці з боку Китаю у XXI столітті. Разом з тим фактичним для них є те, що протиріччя між двома країнами не тільки збережуться, але й будуть з часом посилюватися [112].

Додатковим аргументом для такого висновку, крім факторів, розглянутих вище, є, на думку автора, суперечність процесів внутрішнього розвитку самого Китаю, відповідний розрив між його зростаючими політичними амбіціями на регіональне лідерство, з одного боку, та внутрішньою перенапругою сил для їх реалізації – з іншого. Справді, прогнози, що робились для Китаю протягом 1990-х років аналіти-

ками різних країн, головним чином, були багатообіцяючими: і темпи економічного зростання, і масштаби іноземних інвестицій у китайську економіку забезпечували вагомий фундамент для традиційного висновку про те, що протягом майже двох десятиріч Китай вийде на рівень сучасної світової держави, рівної США та країнам об'єднаної Європи. За показниками валового внутрішнього продукту (ВВП) Китай може значно обійти Японію, а набутий економічний потенціал дозволить йому посилити свою воєнну могутність настільки, що він може стати загрозою для сусідів по регіону і навіть для більш віддалених країн. Змінивши свої позиції, завдяки приєднанню Гонконгу, Макао, а, можливо, і Тайваню, “Великий Китай” дійсно може розраховувати на перетворення у майбутньому не тільки у регіонального лідера, але й у світову державу.

Разом з тим ряд факторів свідчить про те, що якщо це здійсниться, то Китаю прийдеться заплатити занадто високу ціну, яка, у кінцевому підсумку, підірве його економічну і соціально-політичну стабільність, а його лідерам необхідно буде шукати вихід з цієї ситуації. Для підтримки високих темпів зростання протягом історично тривалого періоду необхідно вдале поєднання ефективності державної влади, політичної стабільності та соціальної дисципліни всередині країни, високого рівня накопичування та іноземного капіталовкладення, а також “спокою” на національних кордонах. Збереження всіх цих позитивних факторів протягом тривалого часу стало неможливим навіть для Японії (середньорічні темпи зростання її ВВП не перевищили у 1990-ті роки 1,4%), хоча відомий політолог Езра Вогель ще наприкінці 1997 року передбачив Японії позицію “номер один” у світовій ієрархії провідних країн Заходу і пропонував лідерам США навчатися саме у японців [113].

Тривала підтримка високих темпів зростання, безперечно, приведе Китай до серйозної перенапруги в економіці та соціальній сфері. Так, споживання Китаєм енергії вже зростає такими темпами, які набагато перевищують можливості внутрішнього виробництва. Цей розрив буде збільшуватись у будь-якому випадку, але він суттєво зростає, якщо темпи економічного росту Китаю будуть зберігатися на такому високому рівні. Напружена ситуація може скластися і на ринку продовольства. Чисельність населення Китаю продовжує швидко зростати, незважаючи на зниження темпів приросту, саме тому імпорт додаткового продовольства набуває все більш вагомого значення для внутрішньої стабільності. Зростаюча

залежність Китаю від імпорту продуктів харчування не тільки збільшить навантаження на національні економічні ресурси, виходячи з більш високих цін на імпортне продовольство, але й зробить Китай політично більш уразливим стосовно будь-якого зовнішнього діяння [114].

Реалізація амбіційних планів воєнного будівництва, розширення і модернізація збройних сил, враховуючи накопичення стратегічного ядерного потенціалу, вже у 1990-ті роки вимагали витрати на ці потреби до 20% ВВП [115]. При збереженні цієї тенденції виникне сильний негативний тиск на економіку Китаю, і тягар військових витрат зробиться занадто важким, як це відбулося в роки “холодної війни” в СРСР, який не зумів витримати гонку озброєнь з США і країнами НАТО [116]. Крім того, активна діяльність Китаю у військовій області здатна викликати адекватну реакцію у країнах регіону, що може призвести до небажаного порушення балансу сил у Східній Азії.

Важливими факторами внутрішнього розвитку Китаю, які можуть негативно вплинути на стабільність у регіоні, є також зростаюче соціальне розшарування у китайському суспільстві та нерівномірність розвитку районів країни. Південні та східні райони Китаю, а також великі міста опинились найбільш доступними для іноземних капіталовкладень і зовнішньої торгівлі та отримали найбільші прибутки від економічного росту країни. Навпаки, сільські райони, розташовані у китайській глухомані, серйозно відстали в своєму розвитку, нараховували у другій половині 1990-х років величезну, до 100 млн. чоловік, армію безробітних, мали занадто низький рівень соціальної забезпеченості населення у порівнянні з іншими районами [117]. Ця порохова соціальна бочка у будь-який момент готова вибухнути та здійснити рішучий вплив на політичну стабільність у країні в цілому. У Китаї зберігаються умови для фронтального зіткнення інтересів бюрократичної політичної еліти, яка традиційно заявляє про свою вірність соціалістичним ідеалам, але насправді вона більше піклується про збереження своїх майнових привілеїв, з одного боку, і головною масою населення, вкрай незадоволеного своїм матеріальним становищем на фоні зовнішнього статистичного благополуччя китайської економіки, яка вимагає більш рівномірного розподілу національного продукту, – з іншого. Цілком логічно, що наступному поколінню лідерів Китаю у XXI столітті прийдеться розв’язати складну соціально-економічну і політичну задачу в регулюванні зростаючих протиріч між соціалістичною, за формою, політичною системою держави та ринковою, по

суті, структурною економіки. У всіх випадках в цілому Китаю навряд чи буде загрозувати внутрішньополітична нестабільність [118].

Самі китайські лідери також очікують зростання серйозних внутрішніх протиріч та заздалегідь готуються до можливості надзвичайно небезпечних для стабільності політичних струсів [119]. Справа в тому, що якщо Китай навіть збільшить у три рази виробництво ВВП, за рівнем доходів на душу населення країна залишиться в останніх рядах держав світу, не кажучи вже про надзвичайну бідність значної частини китайського суспільства.

Таким чином, “китайський виклик” інтересам безпеки Японії у ХХІ столітті з об’єктивних обставин уявляється досить серйозним, і рахуватись з ним лідери країн просто зобов’язані. Поза будь-якого сумніву, Китай стане домінуючою регіональною державою у Східній Азії, і його військова могутність набагато перевищує оборонні можливості його найближчих сусідів, враховуючи Японію. Китай хоча і не стане світовою наддержавою з ключових показників розвитку, але буде все більше зміцнювати свої позиції в регіоні, виходячи з особливостей історії своєї цивілізації, географії та економіки [120]. Ці особливості змусять лідерів країни протягом першого десятиріччя ХХІ століття більш наполегливо демонструвати потребу приєднати до себе Тайвань, що цілком може статися після економічного і політичного “поглинання” Гонконгу. При цьому реальна загроза дестабілізації ситуації у Східній Азії виникне, з одного боку, через намагання Китаю силою нав’язати свою політичну волю країнам регіону, а з другого – буде пов’язана з необхідністю для США цьому протидіяти.

Існує ще одна причина, яка дозволяє, на думку автора, японським політикам розглядати Китай у ХХІ столітті як загрозу стабільності своїм стратегічним інтересам у Східній Азії. Це спроби Китаю включити об’єднану Корею до поясу свого впливу в регіоні. Китай, разом з тим, занепокоєний, що можливе об’єднання Кореї може піти за сценарієм, який влаштовує лише Південну Корею, що для Пекіна рівноцінно посиленню американських і частково японських позицій на Далекому Сході. Такий сценарій, безумовно, викликає у китайців бажання опору. У Китаї розроблено свій варіант об’єднання, який має за мету перетворення об’єднаної Кореї у нейтральну країну, своєрідний “буфер” між Китаєм і Японією. При цьому китайське керівництво розраховує на те, що з часом історична ворожнеча корейців до Японії сама по собі приведе Корею у сферу китайського впливу у Східній Азії. Разом з тим китайці го-

тові зберегти і ситуацію статус-кво на Корейському півострові, але при цьому активно підтримувати уряд КНДР, який, в свою чергу, зацікавлений в об'єднанні двох країн на умовах північно-корейської сторони [121].

Амбіційні плани китайських лідерів передбачають також активізацію боротьби в регіоні за ринки збуту і нові джерела енергетичних ресурсів, враховуючи родовище шельфу Південно-Китайського моря. Сукупні активи 500 провідних компаній Південно-Східної Азії, власниками яких є китайці, склали, за даними середини 1990-х років, біля 540 млрд. доларів [122]. Китайці, які мешкають у країнах Східної Азії, контролюють біля 90% економіки Індонезії, 75% економіки Таїланду, 50-60% малайзійської економіки, а також повністю економіку Тайваню, Гонконгу, Сінгапуру [123]. Тривога з цього приводу примушує політичну еліту країн Східної Азії відкрито говорити про “економічну інтервенцію Китаю в регіоні”, так само як у 1970-ті роки тут говорили про японську експансію.

У зв'язку з цим показовими можна вважати підсумки візиту до Пекіна прем'єр-міністра Таїланду Чаваліта Йонгчаюта весною 1997 року з метою погодження умов створення союзу з “Великим Китаєм”. Тоді лідер Таїланду офіційно визнав, що Китай є наддержавою та користується величезним впливом у світі і що інтересам його країни відповідає будівництво мосту між державами АСЕАН і Китаєм у XXI столітті [124].

Швидке за історичним виміром розростання сфери домінування “Великого Китаю” зустрічає опір у Японії, лідери якої змушені шукати разом з США адекватні міри для нейтралізації спроб Пекіна домогтися для себе односторонніх стратегічних переваг у Східній Азії. Майбутня безпека Японії прямо залежить від того, в якій мірі їй вдасться захистити себе від загрози з боку Китаю та самій зміцнити позиції в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні.